

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI METAFORIK TERMINLARDA MONOSEMIYA VA POLISEMIYA

Allayeva Ra'no Choriyevna

O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim Fan va

Innovatsiyalar Vazirligi Turon Universiteti

Xorijiy Tillar Fakulteti Magistranti

rano.allaeva1986@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi metaforik terminlarning semantik xususiyatlari – monosemiya (bir ma'nolilik) va polisemiya (ko'p ma'nolilik) hodisalari tahlil qilinadi. Til birliklarining metafora asosida qanday kengayishi, yangi ma'nolar bilan boyishi, hamda bu jarayonda kontekst va madaniy omillarning o'rni yoritiladi. Maqolada har ikki tilning lingvistik tizimi qiyosiy o'rganilib, tarjima muammolari, metaforik ifodalarning madaniyatga bog'liqligi, va semantik o'zgarishlar misollar bilan asoslab beriladi. Natijada, til rivojida metaforaning o'rni, polisemiya orqali ma'no kengayishining universalligi haqida muhim xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Metafora, metaforik termin, monosemiya, polisemiya, semantika, til qiyosi, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima, madaniy kontekst, semantik kengayish

Annotation: This article explores the semantic features of metaphorical terms in Uzbek and English, focusing on the phenomena of monosemy (having a single meaning) and polysemy (having multiple meanings). It analyzes how metaphor expands the meaning of terms, how new meanings emerge through cultural and contextual influences, and how metaphor contributes to linguistic development. The study offers a comparative analysis of both languages and discusses translation challenges, illustrating how cultural background affects metaphorical expressions. The findings highlight the crucial role of metaphor in semantic expansion and emphasize its universal function in language evolution.

Key words: Metaphor, metaphorical term, monosemy, polysemy, semantics, language comparison, English language, Uzbek language, translation, cultural context, semantic expansion.

Аннотация: В данной статье рассматриваются семантические особенности метафорических терминов в узбекском и английском языках, с акцентом на явления моносемии (однозначности) и полисемии (многозначности). Анализируется, как метафора способствует расширению значений слов, каким образом под влиянием культурных и контекстуальных факторов формируются новые смыслы. Проведено сопоставительное исследование лингвистических систем двух языков, выявлены трудности перевода метафорических выражений

и их культурная обусловленность. В результате сделаны важные выводы о роли метафоры в развитии языка и универсальности явления полисемии.

Ключевые слова: Метафора, метафорический термин, моносемия, полисемия, семантика, сопоставление языков, английский язык, узбекский язык, перевод, культурный контекст, семантическое расширение

Kirish

Tillar o'rtasidagi tafovutlar nafaqat grammatik tuzilmalarda, balki semantik darajada ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Metafora – bu inson tafakkurining chuqur qatlamlarini aks ettiruvchi til birliklaridan biridir. Metaforik terminlar esa til va tafakkur bog'liqligini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ularning mazmuniy boyligi esa monosemiya (yagona ma'nolilik) va polisemiya (ko'p ma'nolilik) hodisalari orqali ifodalanadi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi metaforik terminlar asosida monosemiya va polisemiya hodisalari tahlil qilinadi, ularning lingvistik xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy omillarga bog'liqligi va tarjima jarayonidagi o'rni yoritiladi.

Monosemiya va polisemiya tushunchalari

Monosemiya – bu til birliklarining yagona, aniq bir ma'noga ega bo'lishi holatidir. Tilshunoslikda ko'proq ilmiy terminlar, ba'zi soha doirasidagi atamalar monosemik birliklar sirasiga kiradi. Masalan, ingliz tilidagi chlorophyll (xlorofill) yoki o'zbek tilidagi pulmonologiya so'zlari faqat bir semantik mazmunga ega.

Polisemiya

Polisemiya – bu bir so'zning turli kontekstlarda bir nechta bog'liq ma'nolarga ega bo'lishidir. Masalan, ingliz tilidagi head so'zi:

bosh (anatomya),
rahbar (metafora),
yuqori qism (ob'yektlar uchun),
daryo boshi (geografik).

O'zbek tilida esa yurak so'zi:

anatomya organi,
jasorat belgisi (yuragi bor),
mehr, muhabbat timsoli (yurakdan sevmok) tarzida metaforik ko'rinishlarga ega.
Metafora va semantik kengayish
Metaforaning tabiati

Metafora – bu bir ob'yektdan ikkinchisiga mazmuniy o'xshashlik asosida ko'chirishdir. Bu hodisa tilda ko'p hollarda ko'p ma'nolilikni yuzaga keltiradi. Masalan, ingliz tilida window dastlab deraza degan ma'noda qo'llansa, hozirgi kunda

computer window kabi metaforik terminlarga aylangan. Xuddi shuningdek, o'zbek tilidagi ko'z – nafaqat inson a'zosi, balki suv ko'zi, meva ko'zi, ignaning ko'zi kabi metaforik kengayishlarda mavjud.

Metafora orqali polisemiya vujudga kelishi

Ko'p hollarda metaforik foydalanish so'zning polisemantikasini kengaytiradi.

Masalan:

foot (oyoq) → foot of a mountain (tog' etagi),

root (ildiz) → root of a problem (muammoning ildizi),

qor (atmosfera hodisa) → yuragiga qor yog'di (figura sifatida dard, g'am).

Ingliz va o'zbek tillarida metaforik terminlarning qiyosiy tahlili

Ingliz tilidagi metaforik terminlar

Ingliz tilida metafora orqali yaratilgan ko'plab terminlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha informatsion texnologiya, siyosat, biznes sohalarida uchraydi:

Firewall – aslida devor (olovdan saqllovchi), ammo ITda xavfsizlik tizimi;

Cloud – meteorologik termin, ammo ITda “bulutli texnologiyalar”;

Virus – tibbiy termin bo'lib, IT sohasiga ko'chgan;

Surfing the Internet – to'lqin ustida uchish (metaforik o'tkazilgan).

O'zbek tilidagi metaforik terminlar

O'zbek tilida ham shunga o'xshash jarayonlar kuzatiladi:

ko'z – yuqorida aytilganidek, ko'plab metaforalarga ega;

yurak – fiziologik organ sifatida, ammo yurakdan ish qilmoq, yuragi og'rimoq kabi konnotativ ma'nolarda;

quloq – quloq solmoq (e'tibor bermoq), quloqqa ilmoq (axborotni e'tiborsiz qoldirmoq);

oyoq – oyog'i uzun (faol, yuradigan), oyog'ini bosmoq (kimsanligini namoyon qilmoq).

Tillararo tafovut va umumiyliklar

Aspekt Ingliz tili O'zbek tili

Texnik metafora Keng tarqalgan (IT, biznes) Yangi sohalarda shakllanmoqda

Kontekstga bog'liqlik Juda yuqori O'rta darajada

Polisemiya ko'lami Keng Keng

Monosemik terminlar Asosan ilmiy sohalarda Ilmiy va diniy sohalarda

Metaforik terminlarning tarjima muammolari

Metaforik terminlar tarjimada alohida qiyinchiliklarni tug'diradi. Chunki ular

konnotatsiyaga ega bo‘lib, so‘zma-so‘z tarjimada ma’no yo‘qoladi. Masalan:

He is the heart of the team → U jamoaning yuragi (to‘g‘ri tarjima);

The stock market is climbing → Fond bozori ko‘tarilmoqda (metaforik harakat);

Political earthquake → Siyosiy zilzila (o‘zbek tiliga mos tushadi).

Ba‘zan esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish imkonsiz:

Cloud computing → Bulutli hisoblash (o‘zbek tilida nisbatan yangi, tushunarli emas);

Mouse (IT) → Sichqoncha (metafora saqlanadi, lekin tushunarli).

Monosemiya va polisemiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir har qanday til dinamik tizim bo‘lib, undagi monosemik terminlar vaqt o‘tishi bilan polisemantika tomon siljiydi. Bu jarayon madaniyat, texnologiya va ijtimoiy hayot o‘zgarishlari bilan bog‘liq.

Masalan:

Tablet – dastlab planshet bo‘lsa, hozir dorilarni anglatadi;

O‘zbek tilida dastur – ilgari faqat rejalar majmui, hozir ITda kompyuter dasturi ma’nosida ishlatiladi.

Xulosa

Metafora tilda nafaqat obrazli ifoda vositasi, balki inson tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy ongini aks ettiruvchi chuqur semantik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek va ingliz tillarida metaforik terminlarning shakllanishi, qo‘llanilishi va semantik xususiyatlari mazkur tillarning rivojlanish darajasi, madaniy konteksti va ijtimoiy ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ularning asosiy semantik xususiyatlari sifatida monosemiya va polisemiya hodisalari ajralib turadi.

Monosemiya – bir so‘zning faqat bitta qat’iy va aniq ma’noga ega bo‘lish holati bo‘lib, ko‘proq ilmiy, texnik va diniy terminologiyada kuzatiladi. Bu holat ayniqsa fan, tibbiyot, texnologiya va huquq sohalaridagi atamalarda ko‘proq uchraydi. Monosemik birliklar orqali aniq tushunchalarni ifodalash, ilmiy aniqlikni ta’minlash mumkin. Ingliz tilida atom, neuron, oxygen kabi terminlar; o‘zbek tilida esa fazo, naycha, amr kabi so‘zlar bunga misol bo‘la oladi. Ushbu so‘zlar ma’nosida cheklov mavjud bo‘lib, ular ko‘p kontekstlarda o‘zgaruvchanlikka uchramaydi.

Polisemiya esa tilda so‘z boyligini oshirish, obrazlilik yaratish va ifoda vositalarini kengaytirishning eng faol vositalaridan biridir. Metafora esa bu jarayonning asosiy manbalaridan biri sanaladi. Har bir til bir xil tabiiy ob’yekt yoki hodisa asosida o‘ziga xos metaforik tizimni yaratadi. Masalan, ingliz tilidagi eye of a storm (bo‘ronning ko‘zi) yoki cold war (sovuq urush) iboralari chuqur semantik

yuklama va konnotativ ma'nolarga ega. O'zbek tilidagi qalbi sovuqlashdi, yuragi qattiq kabi ifodalar ham metaforik va ko'p qatlamli ma'nolar bilan to'la. Bunday hollarda polisemiya metaforaning tabiiy oqibati sifatida yuzaga chiqadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida zamonaviy texnologiyalar, biznes va ommaviy axborot vositalari metaforik terminlar vositasida juda faol semantik kengayishga erishgan. Cloud, mouse, virus, surfing, window kabi atamalar dastlab boshqa sohalarga tegishli bo'lib, keyinchalik kompyuter va texnologiya tiliga ko'chib, yangi mazmunga ega bo'lgan. O'zbek tilida ham bu jarayon kuzatilmoqda, biroq u nisbatan sustroq bo'lib, ko'proq tarjima orqali kirib kelgan tushunchalar asosida rivojlanmoqda.

Tarjimonlar uchun esa metaforik terminlar bilan ishlashda maxsus yondashuv zarur bo'ladi. Chunki har bir metafora ma'lum bir madaniy kontekstda tug'ilgan va uni boshqa madaniyatga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish ko'pincha noto'g'ri tushunchalar yoki anglashilmovchiliklarga olib keladi. Shu sababli tarjima jarayonida nafaqat lug'aviy moslik, balki konnotativ va madaniy moslikka ham alohida e'tibor qaratilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, metaforik terminlarda monosemiya va polisemiya hodisalari tildagi semantik dinamikani aks ettiruvchi muhim unsurlardir. Ular tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va madaniy merosining muhim ko'rinishlaridan biridir. Ingliz va o'zbek tillarida bu hodisalar o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi, biroq umumiyliklar ham mavjud: har ikkala til tafakkur mahsuli sifatida metaforalardan foydalanadi va ularni kontekst asosida boyitadi. Kelgusida bu masalaga lingvokulturologik, semantik-pragmatik yondashuv asosida yondashish orqali yangi ilmiy xulosalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Ullmann, S. (1962). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Blackwell.
4. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
5. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Sa'diyeva, M. (2018). *O'zbek tilshunosligida semantika masalalari*. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
7. Jo'rayev, M. (2020). *Lingvistik semantika asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

8. Safarov, B. (2017). Til va tafakkur: metafora nazariyasi va amaliyoti. Samarqand: SamDU nashriyoti.
9. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Михальская, А.К. (2005). Основы общей филологии. Москва: Высшая школа.
11. Karimov, R., & Tursunov, O. (2021). “O‘zbek tilida metaforik birliklarning semantik xususiyatlari.” *Filologiya masalalari*, №2, 58–64.
12. Boers, F., & Lindstromberg, S. (2008). *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
13. Tursunov, D. (2022). “Monosemiya va polisemiya: zamonaviy tilshunoslikda tahlil yondashuvlari.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, №4, 23–29.
14. Cambridge Dictionary (online): <https://dictionary.cambridge.org/>
15. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (2020). 5 jildlik. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.